

УДК 342.7

*Г. О. Ульянова***СВОБОДА ТВОРЧОСТІ ТА ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ**

Відповідно до ст. 54 Конституції України громадянам гарантуються свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Важливе значення для реалізації права на творчість мають також право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, закріплені в ст. 34 Конституції України [1].

Загальною декларацією прав людини встановлено, що кожна людина має право на свободу думки, на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є [2].

Право на свободу творчої діяльності отримало закріплення також у конституціях зарубіжних країн, зокрема Республіки Вірменія (ст. 40) [3], Республіки Молдова (ст. 33) [4], Республіки Білорусь (ст. 51) [5] та інших. Відповідно до ст. 23 Конституції Японії гарантується свобода наукової діяльності [6]. Відповідно до Конституції Федеративної Республіки Німеччина гарантуються право на вільне вираження й поширення власної думки, свобода друку та поширення інформації засобами радіо й кіно; причому цензури не існує. Ці права обмежуються нормами загальних законів, законодавчими нормами про охорону молоді та правом, яке гарантує захист особистої честі (ст. 5) [7]. Відповідно до Конституції Естонії кожен має право вільно поширювати ідеї, погляди, переконання та іншу інформацію усно, друком, образотворчим або іншим способом. Це право може бути обмежене законом у цілях охорони громадського порядку, моралі, прав і свобод, здоров'я, честі та доброго імені інших людей. Законом це право

може бути обмежене щодо державних службовців і службовців органів місцевого самоврядування з метою охорони державної чи комерційної таємниці, яка стала їм відома у зв'язку зі службовим становищем, або інформації, отриманої ними в конфіденційному порядку, а також із метою охорони сімейного й приватного життя інших людей та в інтересах правосуддя (ст. 23) [8].

Отже, під час визначення свободи творчої, інтелектуальної діяльності важливого значення набуває розкриття двох аспектів: меж такої свободи та її обмежень.

Дослідження сутності свободи творчості як одного з конституційних прав особи має важливе значення для визначення допустимих меж правомірної поведінки творців у сфері творчої діяльності, а також виокремлення дій, які є зловживанням правом на творчу, інтелектуальну діяльність.

Проблемам свободи творчості, її сутності й меж присвячено наукові праці багатьох відомих філософів, творців, юристів. Свобода творчості, як правило, розкривається через загальну категорію «свобода», сутність якої змінювалася зі зміною епох. Вагоме значення для розкриття сутності свободи творчості мають праці Платона, Г.В.Ф. Гегеля, І. Канта, В.Ф. Шеллінга.

Реалізація конституційного права людини й громадянина на свободу наукової творчості здійснюється в різних організаційних формах, що передбачають можливість безперешкодних занять інтелектуальною діяльністю, спрямованою на одержання та використання нових знань [9].

Суб'єкт права інтелектуальної власності невід'ємно поєднаний із його самовираженням у творчості, що саме зумовлює появу в нього виключних прав, які потребують окремого правового регулювання та правового режиму, що пов'язаний із його особою; це не тільки право на ім'я, право на авторство, а й виключне право на використання результатів творчості [10].

Свобода є позитивною, творчою потужністю, що нічим не зумовлюється та не обґрунтовується; це потужність духу творити не з природного світу, а із самого себе [11].

Творчість – це свобода. Вона не детермінується жодними умовностями й приписами. Створення нового згідно з певним алгоритмом або конкретними приписами передбачає швидше вдосконалення чого-небудь, що вже відбулось, ніж виникнення принципово нового. Це шлях еволюції, який дотримується певних канонів, вписується в певні правила тощо. Визначеності й умовності паралізують творчий порив, спрямовуючи його заданим руслом [12].

З огляду на поетапність творчої діяльності свобода творчості може бути поділена на декілька видів.

Свобода створення твору – визначення умов створення нового результату творчої діяльності. Існує думка, що процес створення об'єкта є найменш урегульованим як юридичними, так і етичними нормами, оскільки може бути цілком прихований від третіх осіб. Художник може малювати картину на вулиці, а може створювати її у власній майстерні та не ви-

ставляти на показ. Якщо творча діяльність має приватний характер, не здійснюється за договором замовлення чи трудовою угодою, процес появи нового об'єкта може бути нікому не відомий. Водночас якщо створення нового об'єкта пов'язане із залученням третіх осіб, має відкритий характер, то свобода створення твору обмежується необхідністю дотримання прав таких осіб. Небажання особи, яка прогулюється містом або відпочиває в кафе, бути зображеною на картині чи фото може обмежити можливість творця щодо створення нового об'єкта із залученням такої особи.

Свобода обнародування, використання результатів інтелектуальної власності є більш обмеженою, що пов'язується з необхідністю дотримання інтересів держави, суспільства, а також суб'єктів, чії права можуть бути порушені внаслідок таких дій. Якщо автор займається перекладом твору для власних потреб без його обнародування, він не має отримувати згоду від правоволодільця, відповідно, це не порушить права автора оригінального твору. Інша справа, якщо автор бажає обнародувати такий переклад. У цьому разі обов'язкове дотримання вимог чинного законодавства щодо умов створення й використання похідних творів.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» похідним є твір, що є творчою переробкою іншого існуючого твору без завдання шкоди його охороні (анотація, адаптація, аранжування, обробка фольклору, інша переробка твору) або його творчим перекладом іншою мовою (до похідних творів не належать аудіовізуальні твори, одержані шляхом дублювання, озвучення, субтитрування українською чи іншими мовами інших аудіовізуальних творів). Для створення похідного твору необхідне отримання дозволу від автора (його правонаступника) твору, який підлягає переробці.

Не потрібно отримувати дозвіл на переробку творів, які перейшли в суспільне надбання; при цьому обов'язковою умовою переробки будь-якого твору є дотримання немайнових прав автора, у тому числі щодо недопущення перекручення, спотворення чи іншої зміни твору або будь-якого іншого посягання на твір.

Свобода творчості дає змогу суб'єкту права діяти відповідно до своїх внутрішніх переконань, які можуть відрізнитись від загальноприйнятих вимог, у тому числі юридично встановлених. Однак якщо суб'єкт претендує на суспільну (зокрема, державну) оцінку своєї діяльності, він має співвідносити свою поведінку із загальноприйнятою моделлю поведінки [13, с. 17].

Свобода вибору поведінки в разі порушення прав характеризується тим, що кожний творець наділяється правом на захист результатів своєї інтелектуальної, творчої діяльності від неправомірного використання.

На нашу думку, важливе значення має саме перший етап, який передбачає реалізацію свободи творчості та її меж під час створення об'єкта права інтелектуальної власності. Адже від правомірності створення об'єкта залежить можливість подальшої реалізації прав творцем і сам факт виникнення прав інтелектуальної власності.

Досить часто створення нового об'єкта відбувається з використанням інших результатів інтелектуальної творчої діяльності або може впливати на інтереси певних категорій осіб, що зумовлює важливість узгодження інтересів автора й третіх осіб та актуалізує питання визначення меж правомірного обмеження свободи творчості.

Як зауважує О.В. Кохановська, свобода фізичних осіб у здійсненні їхніх прав обмежується певними параметрами. Розрізняються загальні та конкретні (спеціальні) межі здійснення цивільних прав. Конкретні (спеціальні) межі встановлюються для конкретних цивільних прав і передбачені в спеціальних статтях законодавства або угодах. Існують також загальні межі здійснення суб'єктивних прав. Вони характеризуються тим, що стосуються всіх суб'єктивних прав та передбачені в нормах-принципах. Порушення таких загальних меж характеризується інколи як використання недозволених конкретних форм у межах дозволеного загального типу поведінки. Порушується загальне призначення суб'єктивного права, яке не визначене спеціальною юридичною нормою [14, с. 5–6].

Обмеження свободи творчості мають різний характер, джерело походження та мету, у зв'язку із чим можна розділити їх на три категорії.

Першу утворюють обмеження, які встановлюються творцем, мають індивідуальний характер та зумовлені світоглядом творця, сферою творчої діяльності, метою її здійснення тощо.

Другу категорію становлять обмеження творчості, які мають суспільний характер і сформовані в суспільстві, державі. Такі обмеження мають здебільшого морально-етичний, превентивний характер.

Етика творчості може бути визначена як сукупність морально-етичних норм, які визначають основні засади створення нових результатів інтелектуальної, творчої діяльності, використання чужих об'єктів інтелектуальної власності під час створення власних, урахування інтересів третіх осіб, які можуть бути порушені під час створення й використання об'єкта, непорушення суспільних інтересів та інтересів держави. При цьому етика творчості є спільною як для професійних творців, так і для митців-аматорів.

З огляду на важливість дотримання етичних норм у різних сферах, у тому числі сфері права інтелектуальної власності, дедалі більше уваги приділяється розробленню етичних кодексів, у яких закріплюються норми поведінки, визначаються дії, що порушують етичні норми. Водночас не кожна професійна діяльність пов'язана зі створенням нових результатів інтелектуальної, творчої діяльності. У зв'язку із цим в аспекті нашого дослідження норми професійної етики можна розділити на дві категорії:

– загальні – поширюються на всі сфери професійної діяльності (наприклад, компетентність, сумлінність, чесність, порядність, повага тощо);

– спеціальні – етичні норми, що визначають правила професійної поведінки у сферах, пов'язаних із творчою, інтелектуальною діяльністю, та визначають умови використання чужих об'єктів права інтелектуальної власності (наприклад, повага до інтелектуальної, творчої діяльності, ви-

користання об'єктів інтелектуальної власності з дотриманням майнових і немайнових прав творців тощо).

Так, чесність проведення наукового дослідження передбачає, зокрема, достовірний виклад матеріалу, належне проведення досліджень та експериментів із відображенням істинних результатів, а не сфальсифікованих для зручності чи більшої науковості роботи; посилення виключно на ті джерела й методи, які опрацьовані та використані дослідником. Щодо прав інтелектуальної власності чесність полягає, зокрема, у непривласненні чужих результатів наукової діяльності (недопущенні плагіату), коректному цитуванні, обнародуванні наукових результатів під іменем їх дійсних авторів (недопущення приписування авторства та виключення з колективу творців, які брали участь у проведенні досліджень, створенні нового об'єкта). Сумлінність передбачає добросовісне, відповідальне ставлення до виконання професійних обов'язків, уважність, своєчасність виконання тощо. Визнання інтелектуального внеску інших учених – це основна етична норма, дотримання якої є запорукою недопущення порушення прав інтелектуальної власності від плагіату, що передбачає, зокрема, недопущення привласнення авторства на чужі об'єкти права інтелектуальної власності, наведення інформації про наукові праці попередників, у яких розкриваються питання за темою наукового дослідження, тощо.

Третю категорію обмежень свободи творчості утворюють законодавчі обмеження, які мають обов'язковий характер, поширюються на всіх творців або встановлені для окремих видів інтелектуальної, творчої діяльності.

До загальних обмежень свободи творчості можна віднести встановлені в законодавстві вимоги щодо дотримання норм суспільної моралі, заборону пропаганди насилля та війни тощо. Так, відповідно до Закону України «Про захист суспільної моралі» забороняються виробництво й розповсюдження продукції, яка, зокрема, пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; принижує чи ображає націю або особистість за національною ознакою; принижує особистість, є проявом знущання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей; пропагує невігластво, неповагу до батьків; пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички [15].

Як приклад спеціальних обмежень можна навести обмеження на проведення наукових досліджень у сфері медицини. Так, Загальною декларацією про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 р. передбачено, що жодні дослідження, які стосуються геному людини, як і жодні прикладні дослідження в цій сфері, особливо у сферах біології, генетики та медицини, не повинні превалювати над повагою прав людини, основних свобод і людської гідності окремих людей або груп людей (у відповідних випадках). Не допускається практика, що суперечить людській гідності, така як практика клонування в цілях відтворення людської особи. Заборона репродуктивного клонування людини передбачена також Законом України «Про заборону репродуктивного клонування людини» [16].

Наведені обмеження на створення певної категорії об'єктів спрямовані на захист необмеженого, невизначеного кола осіб. Водночас їх реалізація викликає чимало спорів як у національній практиці, так і в практиці зарубіжних країн. Вважаємо за доцільне звернутись до практики Європейського суду з прав людини щодо оцінки випадків обмеження творчості з метою захисту інтересів як окремих категорій осіб, так і суспільства, держави в цілому.

Європейський суд із прав людини (далі – Суд), застосовуючи «європейські стандарти» у вирішенні справ, що стосуються захисту свободи творчості, та здійснюючи «європейський нагляд», більш схильний приймати позицію захисту свободи, ніж її обмеження, особливо коли справа стосується оцінки діяльності держави, державних органів, політиків. Суд вважає відповідні обмеження правомірними, як правило, якщо вони спрямовані на захист найбільш вразливих категорій аудиторії (дітей і юнацтва) або якщо існує небезпека, що такі категорії можуть отримати доступ до інформації, матеріалів чи ідей та поглядів, які можуть зашкодити їхньому моральному розвитку, а також спрямовані на запобігання образі почуттів національних меншин або віруючих [17].

Якщо поширення інформації негативно впливає на інтереси певних категорій суспільства, порушує релігійні чи моральні засади, обмеження творчості та поширення інформації визнаються правомірними.

Так, у справі «Wingro ve v. the United Kingdom» Європейський суд із прав людини не знайшов порушення принципу свободи творчості у факті обмеження показу спірної кінострічки, оскільки втручання держави в цьому випадку мало легітимну мету (захист прав інших, особливо права на свободу віросповідання) і було необхідним у демократичному суспільстві. Суд дійшов висновку, що еротичні фантазії головної героїні спірної кінострічки, визначеної в титрах як Св. Тереза Авільська (відома черниця XVI ст.), ображають релігійні почуття християн, а також з огляду на спосіб, яким цей «суто еротичний твір» показує фігуру Христа.

Аналогічного висновку Суд дійшов у справі «Otto-Preminger-Institut v. Austria». Ця справа стосувалась заборони на розповсюдження фільму, у якому спотворювалась доктрина римсько-католицької церкви. Суд, зокрема, вказав, що в контексті релігійних переконань і віросповідання на художника можна правомірно покласти обов'язок уникати за можливості висловлення поглядів, які є безпідставно образливими для інших і порушують, таким чином, їхні права [18, с. 171].

Щодо дотримання прав та інтересів творців, чиї об'єкти використовуються під час створення нових результатів інтелектуальної, творчої діяльності, варто враховувати умови вільного й комерційного використання об'єктів права інтелектуальної власності. Адже за змістом, призначенням об'єкт права інтелектуальної власності може бути суспільно корисним, однак створений із порушенням прав та інтересів третіх осіб унаслідок неправомірного використання результатів їхньої інтелектуальної, творчої діяльності. Прикладом є плагіат наукової роботи чи наукового відкриття.

За своєю суттю створений унаслідок плагіату об'єкт може містити суспільно-корисну інформацію, однак унаслідок її неправомірного привласнення плагіатором його обнародування та використання є незаконним, адже призведе до порушення прав первинного творця.

Таким чином, свобода творчості має певні межі й обмеження, які залежать від різних чинників. Ключове значення при цьому отримує факт публічного використання твору, оскільки постає питання про дотримання прав та інтересів третіх осіб.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254k/96-вр>.
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Конституція Республіки Армєнія от 5 июля 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=gus#2>.
4. Конституція Республіки Молдова от 29 июля 1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2>.
5. Конституція Республіки Беларусь от 24 ноября 1996 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351>.
6. Конституція Японії от 3 мая 1947 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uznal.org/constitution.php?country=Japan&constitution=144&language=g>.
7. Конституція Федеративной Республіки Германия от 3 мая 1947 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm.
8. Конституція Эстонской Республіки от 28 июня 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eesti.ee/gus/riik/pohiseadus>.
9. Шемшученко Ю.С. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина / Ю.С. Шемшученко, Т.М. Мілова // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – № 3. – С. 36–39.
10. Шевченко Я.М. Право інтелектуальної власності в системі цивільного права України / Я.М. Шевченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3(15). – С. 49–51.
11. Білик Н.І. Свобода творчості у поглядах А. Макаренка як шлях до педагогічної майстерності вчителя / Н.І. Білик // Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – Вип. 11. – С. 65–72.
12. Nanaba S. Freedom of Education as a Prerequisite for the Development of Creativity / S. Nanaba // Future Human Image. – 2014. – № 1(4). – Р. 23. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fhijournal.org/?p=431>.
13. Гумеров Л.А. Свобода научно-технического творчества в системе прав человека / Л.А. Гумеров // Ученые записки Казанского университета. – 2012. – Т. 154. – Кн. 4. – С. 16–24.
14. Кохановська О.В. Особисті немайнові права фізичних осіб як інститут цивільного права України / О.В. Кохановська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2010. – Вип. 85. – С. 5–6.
15. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
16. Про заборону репродуктивного клонування людини : Закон України від 14 грудня 2004 р. № 2231-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 5. – Ст. 111.
17. Белкін М.Л. Держава та свобода творчості в світлі рішень Європейського Суду з прав людини / М.Л. Белкін, Ю.Л. Белкіна, О.Р. Копієвська // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2008. – № 5(12). – С. 6–15.
18. Белкин М.Л. Гарантии свободы творчества и границы их ограничения в решениях Европейского суда по правам человека / М.Л. Белкин // Право в современном мире. – 2012. – № 2. – С. 171.

А н о т а ц і я

Ульянова Г. О. Свобода творчості та її обмеження. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню правових засад реалізації конституційного права на свободу творчості, а також визначенню меж та обмежень у сфері творчої діяльності. Виділено три категорії обмежень свободи творчості, які мають індивідуальний, морально-етичний і законодавчий характер.

Ключові слова: творчість, свобода творчості, обмеження, суспільна мораль.

А н н о т а ц и я

Ульянова Г. А. Свобода творчества и ее ограничения. – Статья.

Статья посвящена исследованию правовых основ реализации конституционного права на свободу творчества, а также определению границ и ограничений в сфере творческой деятельности. Выделены три категории ограничений свободы творчества, которые имеют индивидуальный, морально-этический и законодательный характер.

Ключевые слова: творчество, свобода творчества, ограничения, общественная мораль.

S u m m a r y

Ulianova H. O. Freedom and limitations of creativity. – Article.

The article investigates the legal basis of the implementation of the constitutional right to freedom of creation and establishment of the boundaries and limitations in the field of creative activity. The author analyses three categories of restriction of freedom of creativity that have personal, moral, ethical and legislative nature.

Key words: creativity, artistic freedom, restrictions, social morality.